

Весна Васић-Al Shaikhsalama

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

vesna.vasic.al.shaikhsalama@fil.bg.ac.rs

КАТИЛИНИНА ЗАВЕРА ГАЈА САЛУСТИЈА КРИСПА: ЈЕЗИЧКОСТИЛСКА АНАЛИЗА ПРЕВОДА ГОРДАНА МАРИЧИЋА

Апстракт: Предмет овога рада јесте превод монографије Катилинина завера Гаја Салустија Криспа из пера Гордана Маричића. Раџ доноси опис, језичкостилску анализу и тумачење преводиоачевог поступка. Језичкостилској анализи претходи биобиблиографски прилог о преводиоцу. Спроведена анализа обухватила је испитивање тачности српског превода, степена преношења стилских средстава из оригинала, као и стила превода као самосталног књижевног дела. Због обимности латинског предлошка ограничили смо се на презентацију одређеног броја карактеристичних примера. У последњем делу рада изнели смо резултате својих испитивања, као и вредносну оцену овог превода.

Кључне речи: Гај Салустије Крисп, Гордан Маричић, латински језик, римска проза, српска преводна књижевност 20. века.

Abstract: The subject of this paper is the translation of Sallust's monograph *The Conspiracy of Catiline* by Gordan Maričić. The paper points to the description, linguistic and stylistic analysis and the interpretation of the translator's procedure. The linguistic and stylistic analysis is preceded by the biobibliographical contribution about the translator. The analysis comprises the research about the precision of the Serbian translation, the degrees of conveying the stylistic devices from the original, as well as the style of the translation as an autonomous work of art. We have limited ourselves to a certain number of examples, due to the scope of the Latin text. The results of our research are presented in the last part of the paper, including an evaluative assessment of the examined translation.

Keywords: Gaius Salustius Crispus, Gordan Maričić, the Latin language, Roman prose, Serbian translation literature of the 20th century.

Године 1996. београдска издавачка кућа „Наос” објавила је превод *Катилинине завере* Гаја Салустија Криспа (Gaius Sallustius Crispus); преводилац је био Гордан Маричић.¹ Превод је нумерисан, претходи му предговор под називом *Салустије, уметник и историчар*, објашњења су дата испод текста, а на крају је наведен списак издања Салустијевог текста и литературе којом се преводилац служио. Друго издање овог превода изашло је 2003. у Новом Саду, у издању куће „Stylos”. У том издању уз српски текст дат је и упоредни латински предложак. Треће издање изашло је 2015. у Београду, у издању Српске књижевне задруге, и оно обухвата превод *Катилинине завере* и *Историје* истог аутора. Свој превод Г. Маричић је за потребе другог и трећег издања дорађивао, те као предложак за нашу анализу узимамо финално издање из 2015. године. Треба истаћи да је Маричићев превод *Катилинине завере* први превод ове Салустијеве монографије код Срба.

Гордан Маричић (1964) дипломирао је 1989. године у Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду, а 1994. и на Катедри за драматургију београдског Факултета драмских уметности. У Одељењу за класичне науке одбранио је 1994. магистарску тезу *Типологија сатирске драме – антички развој и нововековна рецепција*, а пет година касније докторску дисертацију *Антички мотиви у драмама Јована Христића и Велимира Лукића*. Редовни је професор у Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду (ужа научна област – Античка књижевност). Г. Маричић преводи са старогрчког, латинског, француског и енглеског језика. Од грчких писаца преводио је Софокла (*Ајант*, *Пси трагачи*), Еурипида (*Медеја*, *Киклон*, *Херакле* /с Луцијом Царевић/, *Феничанке*), Аристофана (*Мир*), Лукијана (*Разговори хетера*), Теофрастове *Карактере*. Из римске књижевности преводио је песнике, драмске писце и прозаисте: Цицерона, Катула, Проперција, Марцијала, Сенеку Млађег, Салустија и др. У његове ране преводе долази и један из старе дубровачке лирике (Рајмундо Кунџ, *О три бриге љубавника*, 1989). Из модерних европских књижевности преводио

¹ Код Хрвата се интересовање за превођење овог Салустијевог списа јавља још крајем XIX века, а најмлађи превод датира из 1998. године. То су следећа издања: *O Katilininovj uroti*, preveo I. [=Ivan] Fiamin, Sušak, Tisak Milana Kerdića, 1881; *Knjiga o Catilininovj uroti. Knjiga o Jugurtinom ratu*, preveo i uvodom popratio Adolfo Veber (Tkalčević), Zagreb, Matica hrvatska, 1882; *Katilina urota i rat s Jugurtom*, prevodilac nepotpisan, Zagreb, Tisak i naklada St. Kugli, b. g.; Gaj Salustije Krisp, *Katilin rat – Rat s Jugurtom – Historije – Dvojbeno dela*, preveo i priredio Josip Miklič, Zagreb, Matica hrvatska, MCMXCVIII. О српскохрватским преводима Салустија – како у периодици тако и у оквиру посебних издања – постоји опсежна студија Милене Јовановић: *Salustije i njegovi srpskohrvatski prevodi*; реч је о магистарској тези одбрањеној 1986. године у Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду. М. Јовановић је објавила и студију „Преводи Салустија код Срба – објављени и рукописни“, у: Миодраг Стојановић (ур.), *Античке студије код Срба*, зборник радова, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1989, стр. 145–156.

је писце чија дела представљају стваралачку рецепцију античких предложака (Расин: *Андромаха*; Жан Ануј: *Медеја*, *Антигона*). Његову преводилачку пажњу привукли су и Ежен Јонеско, Гијом Аполинер и Торнтон Вајлдер.

Као историчар књижевности бавио се испитивањем рецепције античке књижевности код Срба (тако, на пример, у студији *Војислав Илић и Овидије: класициста и његова инспирација*, 2015). За потребе универзитетске наставе саставио је уџбеник *Преглед античке књижевности I (хрестоматија са освртом на ауторе*, 2023).

Последњих година др Гордан Маричић је иступио и с двома научним монографијама које представљају све области његовог научног и стручног рада – историју књижевности, компаратистику и превођење. Најпре је, 2020. године, изашла његова књига *Софокле и његова Антигона: стваралац и трагедија кроз векове* (издавач: NNK International). У њој се бави Софоклом и његовим делом, прати и тумачи рецепцију овог драматичара, прелази на нововековну рецепцију трагедије *Антигона*, да би дао и свој превод тога класичног дела.

Матица српска је 2022. године издала његову књигу *Антички мотиви у новијој српској књижевности: песма, драма, превод*. Низ античких, модерних европских, српских и хрватских аутора обрађен је кроз њихове стваралачке сусрете: Катул, Сима Пандуровић, Никола Вулић, Катарина Антић Рајчевић и Младен С. Атанасијевић; Катул, Проперције, Ендре Ади и Милан Ракић; Пол Верлен и Мирко Королија; Марцијал и Милорад Митровић; Хорације и Јован Стерија Поповић и др.

Гордан Маричић је у српској књижевности присутан и као песник и прозаиста. Објавио је збирку кратке прозе *Амор и тремор* (2010), као и више збирки поезије: *Кроз чежње непроходне* (2014), *Пенелопа залуд ткала* (2019), *Тамо где престаје небо: изабране песме* (2019), *Подуке & одуке* (2022).²

Прво Салустијево дело јесте монографија *Катилинина завера (De coniuratione Catilinae или Bellum Catilinae)*, чији је српски превод предмет нашега рада. Салустије је ово дело написао највероватније 43. године ст. ере, а тема је била догађај из 63. године, када је римски политичар Катилина покушао да сруши Римску републику. У овој монографији присутне су све особености Салустијевог језика и стила: сажетост у изражавању, експресивни и енергични изрази, честа употреба елипси, асиндетона, паратакси, историјских инфинитива итд.

² Персонална библиографија Г. Маричића објављена је само једном, и то 1998. године, те у том смислу није актуална; видети: Раде Михаљчић (ур.), *Филозофски факултет 1838–1998. Период 1963–1998*, Београд, Филозофски факултет, 1998, стр. 548.

На почетку Салустијеве монографије писац, који у својим делима често износи своје филозофско-моралистичке погледе, упућује читаоцу поуку на који начин треба живети. Преводац нам убедљивим избором речи преноси поучни тон оригиналног текста, нпр., када именицу *silentium* преводи ефектно као „мук”; или када латинске придеве *pronus* и *oboediens* преводи „погнут и покоран”, користећи се алитераацијом:

(I, 1-2) *Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum beluis commune est.*

Сви људи, који настоје да надвиге остала жива бића, ваља да запну што више могу да живот не проводе у муку, попут стоке што је природа створи погнуту и трбуху покорну. Сва наша снага, међутим, у духу је и телу. Дух је, углавном, господар, а тело слуга: једно нам је заједничко са боговима, друго са зверима.

Знамо да именица *fama* значи „глас”, али Маричић спретно препознаје нијансе њеног значења у конкретним случајевима; тако је у првом примеру преводи као „слава”, а у другом као „част”:

(III,4) *Ac me cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem quae ceteros fama atque invidia vexabat.*

Тако, иако се нисам слагао са рђавим понашањем других људи, жеља за почастима ништа мање није раздирала мене, него што су остале раздирале слава и завист.

(XXXIII, 1) *Qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate faeneratorum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus.*

Због помаме и свирепости зеленаша ми смо јадни и убоги, многи без отаџбине, а сви без иметка и части.

Елипсу, као и сажетост у приповедању, карактеристичне за Салустијев стил, Маричић преноси у превод намерном оскудношћу српског исказа, очувавши тако смисао оригинала и стилску вредност латинске реченице:

(IX, 2) *In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant.*

У служби боговима били су издашни, код куће штедљиви, пријатељима верни.

(XIX, 6) *De superiore coniuratione satis dictum.*

О поменутој завери толико.

Сажетост у излагању огледа се и у честој употреби асиндетона; будући да Маричић асиндетоне готово увек задржава, у преводу добијамо верну слику Салустijeвог стила:

(II, 7) *Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent.*

У земљорадњи, пловидби, грађевинарству све се поводи за врлином.

(Овде Маричић латинску зависну реченицу са индикативима презента замењује глаголским именицама, чиме још јаче истиче сажетост као једну од главних одлика Салустijeвог стила.)

(IV, 2) *Eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus rei publicae animus liber erat.*

Томе сам приступио још орније, јер ми је дух био ослобођен од наде, страха, страначке заслепљености.

(V, 2) *Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere...*

Од раних дана били су му мили грађански ратови, убиства, отимачине, политичка неслога...

(V, 4) *Animus audax, subdolos, varius...*

Нарав смела, подмукла, превртљива...

Низање историјских инфинитива, којима Салустије постиже језгровитост у приповедању, преводилац некада разрешава презентом и тиме нам приближава живост и згуснутост радње, а некада их замењује императивом, чиме српски текст добија на динамичности или драматичности радње, у зависности од сцене:

(VI, 4) *Igitur reges populique finitumi bello temptare, pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentisque armis tegere.*

Суседни краљеви и народи стану им наметати ратове, а тек мало им пријатеља прискаче у помоћ: остали се, заплашени, држе подаље од опасности. Римљани, међутим, будни су и у рату и у миру: хитај, спремај се, бодри, душманима се супротстављај, слободу, отаџбину и родитеље оружјем брани.

(XII, 2) *Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere; rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere.*

Због богатства су омладину, заједно са обешћу, обузеле раскош и лакомост: отимај, троши, своје слабо цени за туђим жстој, презри стид и поштење, божанско и људско, ни на шта се не обазир, ни у чем немај мере.

(XXVII, 2) *Interea Romae multa simul moliri: consulibus insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere, ipse cum telo esse, item alios iubere, hortari uti semper intenti paratique essent; dies noctisque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari.*

У међувремену, Катилина у Риму у исти мах предузима многе ствари: поставља замке конзулима, планира пожаре, распоређује наоружане људе на

стратешки важна места; сам носи оружје и заповеда то и другима: подстиче их да увек буду будни и приправни; дању и ноћу хита, бдије, не умара га ни неспавање ни напор.

Одлика Салустијевог стила јесте и учестала употреба синонима. Г. Маричић се и у овом случају показао као искусан преводилац, користећи се богатом и разноврсном лексиком:

(VI, 1) Cumque eis Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.

С њима су били Аборигини, племе дивље, безаконно, безвластно, слободно и разобручено.

(XX, 12) Postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant...

Баи на сваки начин расипају и ћердају новац...

(XXVII, 2) ...hortari uti semper intenti paratique essent...

...подстиче их да увек буду будни и приправни...

(XXXVII, 3) ...odio suarum rerum mutari omnia student, turba atque seditio-nibus sine cura aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno.

...мрзе свој усуд, жуде да се све промени и безбрижно се хране бунама и метежом јер сиromaх нема шта да изгуби.

На многим местима у оригиналу налазимо антитезу, успелим одабиром речи пренете у превод:

(LIV, 6) Ita quo minus petebat gloriam, eo magis illum sequebatur.

И тако, што је славу мање тражио, то га је она више пратила.

(LXI, 9) Ita varie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

Тако су читаву војску обузимала различита осећања: овде весеље, а тамо туга, понегде жаљење, понегде радовање.

(У другом примеру истичемо преводиоачеву окретност у нијансирању различитих осећања код војске, тако што убацује прилоге којих у оригиналу нема: „овде”, „тамо”, „понегде”).

Салустије се у својим реченицама служи великим бројем архаизама, као што су *taxitus* уместо *taxitus*, *lubido* уместо *libido*, *divorsus* уместо *diversus*, *optutus* уместо *optimus* итд., као и перфектом на *-ere*. Преводилац није могао дословце пренети ове архаизме, али утисак патине латинске реченице Г. Маричић постиже одговарајућим избором речи, као и употребом имперфекта:

(II) Ita imperium semper ad optutum quemque a minus bono transferetur.

Власт са мање ваљаних вазда прелази на најбоље.

(VI, 7) *Eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.*

Мислили су да ће тако људски дух бити најмање у прилици да се изобести самовољом.

(IX, 1) *Concordia maxime, minima avaritia erat.*

Слога бејаше велика, лакомот незнатна.

(Уочавамо да Маричић с правом није пренео хијазам из оригинала, јер би тиме пореметио ритам српске реченице.)

На појединим местима српског превода примећујемо да Маричић умеће алитерације којих у изворнику нема; тим малим изменама реченице је учинио убедљивијима него да се дословно држао оригинала:

(I, 5) *Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet.*

Људи су се надугачко и навелико препирали да ли је за успех на бојном пољу преча духовна или телесна снага.

(III, 2) *Primum quod facta dictis exaequanda sunt, dehinc quia plerique quae delicta reprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant.*

Прво, јер за дела треба наћи примерене речи, а потом што већина мисли да си злостан и завидан ако неког за грешке прекориси.

(IV, 2) *Non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere.*

Није ми била намера да драгоцено слободно време траћим у дангуби и доколици.

(V, 5) *Vastus animus inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.*

Незасит дух његов тежио је вазда неумереном, невероватном, недостижном.

(XXV, 3) *Sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit...*

Све јој је било драже него част и чистота...

(XXV, 5) *Prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.*

Укратко, много је у ње било духа и дражи.

Инвентивност у одабиру српских речи, употреба колоквијалног српског језика, као и одговарајућих српских идиома, у великој су мери допринели томе да је Маричићев превод ове Салустијеве монографије лексички и данас савремен. Издвајамо следеће примере:

(XX, 13) *Tamen, summa lubidine divitias suas vincere nequeunt.*

И поред највећег расипништва, нису кадри да спускају свој иметак.

(XXIII, 3) *Repete glorians maria montisque polliceri coepit...*

Онда је одједном почео да јој, хвалећи се, обећава куте и градове...

(XXIII, 6) *Namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat...*

Раније је, наиме, већи део нобила кунео од зависти...

(XXXII, 1) *Ibi multa ipse secum volvens, quod neque insidiae consuli procedebant...*

Ту му се свашта мотало по глави јер му нису успели атентати на конзула...
(LII, 24–26) sed ego haec omitto... misereamini censeo – deliquere homines
adulescentuli per ambitionem...

Него, да се манем тога... дајте да их помилујемо – згрешила деца, понела
их амбиција!

(LII, 34) Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Caepario loquar?

Нашто да трошим речи о Стацилију, Габинију, Цепарију?

На основу спроведене језичкостилске анализе овог превода дошли смо до следећих закључака: монографија *Катилинина завера* Гаја Салустија Криспа први пут је на српски језик преведена и објављена 1996. године из пера Гордана Маричића; дакле, реч је о преводу новијег датума (друго издање: 2003; треће издање: 2015). Превод који је пред нама веран је латинском предлошку, филолошки је тачан, а одлике и регистре Салустијевог језика и стила – сажетост у излагању, архаизме, асиндетско низање историјских инфинитива, коришћење синонима, стилске фигуре – преводилац је редовно уносио у српски текст. Гордан Маричић је очувао дистинкције у значењу одређених речи, а динамичност читаве радње дочарао богатом и разноврсном лексиком. Пред нама је исправан, течан, језички беспрекоран и свакако модеран српски превод *Катилинине завере*, који је уједно снабдевен свим пропатним информацијама, неопходним за разумевање и праћење једног античког текста. Из свега наведеног можемо закључити да српски читалац располаже акрибичним, високостручним и савременим преводом *Катилинине завере* Гаја Салустија Криспа.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ

Salustije Krisp, Gaj, *Katilinina zavera*, s latinskog preveo, predgovor i objašnjenja napisao Gordan Maričić, Beograd, „Haos”, 1996.

Idem, *Katilinina zavera*, s latinskog preveo, predgovor i beleške napisao Gordan Maričić, Novi Sad, „Stylos”, 2003.

Idem, *Катилина – Историје – Говори и писма*, превод с латинског Гордан Маричић, предговор и коментар Жарко Петковић, Београд, Српска књижевна задруга, 2015.

Idem, *Djela: Katilinin rat – Rat s Jugurtom – Historije – Dvojbena djela*, preveo i priredio Josip Miklič, Zagreb, Matica hrvatska, MCMXCVIII.

Idem, *Conjuratıon de Catilina, Guerre de Jugurtha*, texte établi par B. Ornstein et traduit par J. Roman, Paris, Société D’Édition « Les Belles Lettres », 1924.

Idem, *The Jugurthine War / The Conspiracy of Catiline*, translated with an introduction S. A. Handford, London, Penguin Books, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

Будимир, Милан – Мирон Флашар, *Преглед римске књижевности. De auctoribus Romanis*, Београд, Научна књига, 1986.³

Zbornik radova o teoriji prevodenja, Београд, Savez književnih prevodilaca Jugoslavije, 1963.

Јовановић, Милена, *Salustije i njegovi srpskohrvatski prevodi*, магистарска теза одбрањена 1986. у Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду; ментор: проф. др Радмила Шалабалић.

Јовановић, Милена, „Преводи Салустија код Срба – објављени и рукописни”, у: Миодраг Стојановић (ур.), *Античке студије код Срба*, зборник радова са научног скупа одржаног 3–4. јуна 1987. године у Београду и Новом Саду, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1989, стр. 145–156.

Михаљчић, Раде (ур.) *Филозофски факултет 1838–1998. Период 1963–1998*, Београд, Филозофски факултет, 1998, стр. 548.

Рајић, Љубиша (прир.) *Теорија и poetika prevodenja*, Београд, „Prosveta”, 1981.

Šešelj, Zlatko, *Bibliografija antike*, Iа: *Prijevod klasične grčke i rimske književnosti u knjigama 1880–1980*, Zagreb, „Latina et Graeca”, Zagreb 1991.

Весна Васић-Al Shaikhsalama

LA CONJURATION DE CATILINA DE CAIUS SALLUSTIUS CRISPUS: ANALYSE LINGUISTIQUE ET STYLISTIQUE DE LA TRADUCTION DE GORDAN MARIČIĆ (Résumé)

Le but de notre recherche est d'analyser, d'un point de vue linguistique et stylistique, l'œuvre de Salluste, La Conjuration de Catilina, dans sa traduction serbe réalisée par Gordan Maričić. En préambule à cette analyse, nous avons jugé pertinent d'offrir aux lecteurs une biographie du traducteur. Les résultats de notre étude linguistique et stylistique révèlent que Gordan Maričić propose au lectorat serbe une traduction rigoureuse et précise, tout en adoptant un lexique contemporain.

Mots-clés : Salluste, Gordan Maričić, latin, prose romaine, littérature de traduction serbe du XXe siècle.

Примљено 3. марта 2025, прихваћено за објављивање 30. октобра 2025. године.